

Imam Reza (A.S) International
Foundation for Culture and Arts

Analyzing the Critical Discourse of the Ode of the Golden Chains Based on Norman Fairclough's Theory

Hossein Navazani ¹ Ezzat Molla Ebrahimi ²

1. Assistant Professor, Department of Language and Literature, Semnan University, Semnan, Iran
(Corresponding Author): s.navazani@semnan.ac.ir

2. Professor of the Department of Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran:
www.mbrahim@ut.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
March 20, 2024

In Revised Form:
July 05, 2024

Accepted:
July 29, 2024

Published Online:
December 22, 2025

In the mysterious world of language, critical discourse analysis opens a new window to discover the hidden layers of the text. This new approach, beyond examining the linguistic structure and aesthetics, seeks to decipher the relations of power and ideology in the text. Based on this, Norman Fairclough's theory of critical discourse analysis, which is introduced in three levels of description, interpretation, and explanation, is one of the most efficient methods for examining texts and discovering meaning at the level of text and metatext. Suleiman al-Salman is a powerful Palestinian poet who lives in Syria and wrote an ode titled "Salas al-Dahab" under the influence of traveling to Iran and visiting Imam Reza (a.s.) in praise and praise of Imam Hammam. In a way, this poem reflects the pains of a poet who has always witnessed the sufferings of the Palestinian people following the occupation of his homeland by the Zionist occupation regime. Therefore, his poem is considered a political-social work. The current research is trying to apply Norman Fairclough's theory of critical discourse analysis to the above-mentioned ode "Salaz al-Dahab" and explore the ideas and discourses hidden in it by relying on the descriptive-analytical method. The results of this research indicate that the poet emphasizes the position and dignity of Imamate and Wilayat in the guidance and prosperity of the Muslim community by using words such as "Al-Imam", "Al-Wali", "Al-Reza", "Nur" at the level of description with an array of repetition. has done At the level of interpretation and considering the situational context of the mentioned ode, including the time and place conditions and the political-social and cultural conditions of the Palestinian and Syrian society, the author aims to create a discourse based

Cite this The Author (s): Navazani, H; Molla Ebrahimi, E (2024). Analyzing the Critical Discourse of the Ode of the Golden Chains Based on Norman Fairclough's Theory : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 4, Winter 2025, Serial Number 52 – (103- 129)-

[DOI:10.22034/farzv.2024.449402.1987](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.449402.1987)

Publisher: University of Tehran Press

on the resistance and stability of the Palestinian and Syrian people. At the level of explanation, the poet has created a critical discourse based on the betrayal of the normalization of relations and the compromise of some Arab rulers with the Zionist occupation regime by stating the most important reason for the martyrdom of the Imam (a.s.) which was the compromise of some community leaders with the oppressive rulers.

Keywords:

critical discourse analysis, contemporary Arabic poetry, Norman Fairclough, Suleiman Al-Salman.

1. Introduction

Language is an amazing tool to express our thoughts, feelings and experiences. But this powerful tool is not limited to the surface of words. Behind every sentence, there is a world of complex meanings, relationships and structures that critical discourse analysis opens a window to enter this hidden world. Critical discourse analysis does not merely describe language, but seeks to discover the mysteries hidden in it. This new approach looks at language as a reflection of social structures, ideologies and power relations.

Norman Fairclough - a British linguist and researcher - offers an efficient framework for discourse analysis that focuses on text, discourse practice and social performance as ways to examine the content and organization of the text, as well as examine the actions and relationships involved in the production and dissemination of text meanings. Fairclough believes that the title "Critical Discourse Analysis" which today is much more used than critical linguistics and still refers to the analysis of texts similar to quoted and annotated texts (1992: 185). Norman Fairclough presents critical discourse analysis as a method for examining the relationship between language, meaning transmission, power, and social inequality.

Suleiman al-Salman is a Palestinian poet living in Syria who has witnessed the pain and suffering of his community since he was a child, and an important part of his works has always been in defense of the resistance front and condemning the Zionist occupiers and the system of domination and false powers. Therefore, he is known as a socio-political poet. His ode called "Salas al-Dahab" is one of his valuable works, which was written on the subject of Imam Reza (a.s.), the eighth Imam of the Shiites, and under the influence of a trip to the city of Mashhad and the pilgrimage of Imam Hammam. Al-Sulmani wrote the ode "Salas al-Dahab" under the influence of the sufferings of the oppressed people of Palestine and Syria; Therefore, the mentioned ode contains an ideological approach

and a political discourse. In this ode, while expressing the characteristics and virtues of the Imam (a.s.), with symbolic language and the use of literary arrays, he instills valuable concepts about the role of unity centered on the province to the audience. On the other hand, this ode is of great importance in order to create a discourse with the aim of bringing the Sunni and Shiite society together, and the examination and analysis of its discourse components further reveals the necessity of this research.

2. Methods

Based on this, this research tries to analyze the hidden layers of meaning and also the hidden discourses in the text of al-Salman's poem based on Norman Fairclough's critical discourse analysis patterns and answer the following questions with a descriptive-analytical method.

- What are the most important linguistic features of discourse at the level of description?
- What is the situational and intertextual texture of the ode "Salaz al-Dhahab" and what is the relationship between the discourse at the level of explanation and ideological concepts?

3. Discussions and conclusion

The results of the application of the processes presented in the analysis of Norman Fairclough's critical discourse on the ode "Salaz al-Dahab" by Sulaiman Al-Sulman are as follows.

- The element of repetition in the ode "Salaz al-Dahab" focusing on key words; Among them, "Al-Imam", "Al-Wali", "Al-Reza", "Noor" emphasizes the position and dignity of Imamate and Wilayat in the guidance and happiness of the Muslim community; Also, the repetition of words such as "intelligence" and "science" also points to the importance of understanding and learning the society to choose the path of guidance and clinging to the love and guardianship of Imam (a.s.).
- The semantic synonyms in the mentioned ode by using concepts such as: guardianship, guidance, dignity, wisdom in order to promote the ideology and values of Islam, especially to explain the place of leadership and guidance of Imam (AS) in the society.
- The meaning of contrast in this poem expresses the dualities of society and tries to direct ideologies towards a unified society. When the poet says to Imam

(a.s.) that I cure the pains I feel by making love to you; That is, it seeks to depict a society that is overshadowed by oppression, pain and suffering, and humanity and communication with the Imam (a.s.) is the only way to resolve these contradictions.

- The implication of the widespread use of known verbs in the mentioned ode emphasizes the category of enlightenment and explanation of right and wrong. In fact, by using these verbs, the poet is trying to awaken thoughts. By not using indefinite verbs, the poet avoids taqiyyah and expresses his beliefs clearly and shows that his beliefs about Imam (a.s.) are firm. Similarly, the use of indefinite verbs can indicate an attempt to hide or downplay the role of certain people or groups in those events.

- The existence of the literary array of puns in this ode, in addition to indicating the coherence of the mentioned concepts and the unity and integrity of Muslim thought regarding the issue of Imamate, has added to the aesthetic transfer of these concepts to the reader and its impact.

- The ode "Salas al-Dhahab" is based on the context of a situation based on the discourse of resistance and expression of the sufferings of the Palestinian people; Because the poet has always lived with the pains of the Palestinian and Syrian people in different time and place situations. In fact, the poet, as a representative of the Palestinian people, sought refuge in the city of Mashhad and Imam Reza (a.s.) from the pains caused by the oppression of the colonial system, and considers this pilgrimage to relieve his pains.

- At the level of interpretation, the poet tries to prove and promote the virtues of Imam Reza (a.s.) by using intertextual passages from the verses of the Qur'an, which is the holy book of all Muslims, both Shia and Sunni, and to create a discourse based on the role of Imamate in the guidance and happiness of the Muslim community.

- Since al-Salman, understanding the conditions of the Palestinian nation, sees the weakness of the unity of the Palestinian society in the lack of reliance on the guiding leadership, he addressed this important issue in his poem. For this reason, it seems that one of the thoughts and goals of the poet in this ode is to explain the true unity by clinging to the guardianship of the Ahl al-Bayt (AS); Although during the period of British and French colonialism, Palestinian poets, in the conditions of suffocation and fear of the domination system, wrote about their feelings and their people in the form of poetry and with symbolic language; Wali al-Salman, with a clear approach and approaching the boundaries of Shia and Sunni beliefs, introduces the Shia imam as a spiritual support and the secret of the victory of the Palestinian people.

The ode “Salsal al-Dhahab” is a poem by a Palestinian poet who has lived with the pain and suffering of his people and has always used poetry as a work of art to reflect the sufferings of his people and to reflect the oppression, oppression and occupation of the Zionist regime. According to the context of the situation, the present poem can be described as a poem based on the discourse of resistance and the expression of the sufferings of the Palestinian people. In fact, the poet, as a representative of the Palestinian people, took refuge in the Imam (a.s.) from the pains caused by the oppression of the colonial system, and considers this pilgrimage to relieve his pains.

- At the level of explanation, the poet has created a critical discourse about the betrayal of the compromise of some Arab rulers with the occupying Zionist regime by mentioning the pains of the Imam (a.s.) based on the compromise of the Muslim leaders and tribes with the oppressive rulers and leaving the Imam (a.s.) alone. Also, with reference to Imam (a.s.) and the need to fight against oppression, the poet is trying to create a discourse based on confronting and confronting the systems of global power and domination.

تحلیل گفتمان انتقادی قصیده سلاسل الذهب بر اساس نظریه نورمن فرکلاف

حسین نوازی^۱ عزت ملا ابراهیمی^۲

s.navazani@semnan.ac.ir

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات دانشگاه سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول):

www.mebrahim@ut.ac.ir

۲. استاد گروه زبان و ادبیات دانشگاه تهران، تهران، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	در دنیای امروز تحلیل گفتمان انتقادی با رویکردی نوین، فراتر از بررسی ساختار و زیبایی‌های زبانی، به دنبال رمزگشایی از مناسبات قدرت و ایدئولوژی در متن است. بر همین اساس، نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف یکی از کارآمدترین شیوه‌ها برای بررسی متون و کشف معنا در سطح متن و فرامتن است. سلیمان السلمان، شاعر فلسطینی الاصل و ساکن سوریه است که قصیده‌ای با عنوان «سلاسل الذهب» را تحت تأثیر سفر به مشهد در مدح و ثنای امام رضا (علیه السلام) سروده است. این سروده سیاسی اجتماعی بازتاب دردهای شاعری است که از کودکی شاهد رنج‌های مردم فلسطین به دست رژیم اشغالگر صهیونیسم بوده است. در واقع، شاعر دردها و رنج‌های جامعه فلسطین را با امام رضا (علیه السلام) بیان می‌کند و با التجا به ایشان به‌نوعی در پی ایجاد گفتمانی سیاسی با هدف تغییر نگرش‌ها و ایدئولوژی‌های حاکم بر جامعه خویش است. این پژوهش در تلاش است که با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی، مؤلفه‌های تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف را بر قصیده مذکور تطبیق دهد و به کشف اندیشه‌ها و گفتمان‌های نهفته در آن بپردازد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است شاعر در سطح توصیف با آرایه تکرار و با به‌کارگیری واژگانی مانند: «الإمام»، «الولي»، «الرضا»، «نور» بر جایگاه امامت در هدایت و سعادت جامعه تأکید کرده است. مؤلف در سطح تفسیر درصدد ایجاد گفتمانی بر پایه مقاومت و پایداری مردم فلسطین و سوریه است. در سطح تبیین نیز شاعر با بیان مهم‌ترین علت شهادت امام (علیه السلام)، گفتمانی انتقادی مبتنی بر سازش برخی حکام عرب با رژیم اشغالگر صهیونیستی ایجاد کرده است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	تحلیل گفتمان انتقادی، شعر معاصر عربی، نورمن فرکلاف، سلیمان السلمان، ایدئولوژی.

استناد: نوازی، حسین؛ ملا ابراهیمی، عزت: (۱۴۰۳). تحلیل گفتمان انتقادی قصیده سلاسل الذهب بر اساس نظریه نورمن فرکلاف. فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۵۲ - (۱۰۳-۱۲۹).

[DOI:10.22034/farzv.2024.449402.1987](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.449402.1987)

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

زبان، ابزاری شگفت‌انگیز برای بیان افکار، احساسات و تجربیات ماست؛ اما این ابزار قدرتمند، تنها به سطح ظاهری کلمات محدود نمی‌شود. در ورای هر جمله، دنیایی از معانی، روابط و ساختارهای پیچیده نهفته است که تحلیل گفتمان انتقادی، دریچه‌ای برای ورود به این دنیای پنهان را به روی ما می‌گشاید. تحلیل گفتمان انتقادی، صرفاً به توصیف زبان نمی‌پردازد، بلکه به دنبال کشف رمز و رازهای پنهان در آن است. این رویکرد نوین به زبان به مثابه انعکاسی از ساختارهای اجتماعی، ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت نگاه می‌کند.

نورمن فرکلاف (Norman Fairclough) زبان‌شناس و پژوهشگر بریتانیایی چهارچوبی کاربردی برای تحلیل گفتمان ارائه می‌دهد که به بررسی متن، کنش‌های گفتاری و کارکردهای اجتماعی آن می‌پردازد. فرکلاف معتقد است که عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی» امروز کاربرد بسیار بیشتری نسبت به زبان‌شناسی انتقادی دارد و هنوز هم بر تحلیل متونی مشابه متون منقول و مشروح دلالت می‌کند (۱۳۷۹: ۱۸۵). وی تحلیل گفتمان انتقادی را روشی برای بررسی رابطه بین زبان، انتقال معنا، قدرت و نابرابری اجتماعی ارائه می‌دهد.

سلیمان السلمان شاعری فلسطینی الأصل و ساکن سوریه است که از کودکی شاهد درد و رنج جامعه خوبش بوده و بخش مهمی از آثارش همواره در دفاع از جبهه مقاومت و محکوم کردن اشغالگران صهیونیستی و نظام سلطه و قدرت‌های باطل بوده است؛ از این رو، او را شاعری سیاسی اجتماعی می‌شناسند. قصیده او به نام «سلاسل الذهب» از جمله آثار ارزشمند وی است که با موضوعیت امام رضا (علیه السلام) امام هشتم شیعیان و تحت تأثیر سفری به شهر مشهد و زیارت آن امام همام سروده شده است. السلمان قصیده «سلاسل الذهب» را تحت تأثیر درد و رنج‌های ملت مظلوم فلسطین و سوریه نوشته است؛ از این رو، قصیده مذکور حاوی رویکردی ایدئولوژیک و گفتمانی سیاسی است. او در این قصیده ضمن بیان ویژگی‌ها و فضایل امام (علیه السلام)، با زبانی نمادین و به کارگیری آرایه‌های ادبی مفاهیم ارزشمندی را درباره نقش وحدت با محوریت ولایت به مخاطب القا می‌کند. از طرفی این قصیده از اهمیت زیادی در جهت ایجاد گفتمان با هدف تقریب جامعه مسیحیت و شیعه برخوردار است و بررسی و تحلیل مؤلفه‌های گفتمانی آن ضرورت این پژوهش را بیشتر آشکار می‌سازد.

بر همین اساس این پژوهش تلاش می‌کند که به روش توصیفی تحلیلی، لایه‌های پنهان معنا و همچنین گفتمان‌های نهفته در متن قصیده السلمان را بر اساس الگوهای تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف واکاوی کند و به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

- مهم‌ترین ویژگی‌های زبان‌شناختی گفتمان موجود در قصیده «سلاسل الذهب» در سطح توصیف کدام‌اند؟

- بافت موقعیتی و بینامتنی قصیده «سلاسل الذهب» چگونه است و گفتمان در سطح تبیین با مفاهیم ایدئولوژیک چه ارتباطی دارد؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

برخی از پژوهش‌هایی که بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف بر روی اشعار معاصر عربی با موضوع اهل بیت (علیهم‌السلام) و به‌ویژه امام رضا (علیه‌السلام) صورت گرفته است، بدین قرار است: روشن‌فکر و اکبری‌زاده (۱۳۹۱) در پژوهشی مشترک با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی قصیده بایه حضرت فاطمه زهرا (علیها‌السلام)» بر اساس نظریه فرکلاف به بررسی این قصیده پرداخته‌اند. از جمله نتایج این پژوهش آن است که حضرت فاطمه زهرا (علیها‌السلام) در قصیده خود به دنبال بازتولید گفتمان نبوی در جامعه اسلامی بوده‌اند و در گفتمانی انتقادی از تغییر و تحولات جامعه پس از نبی اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) صحبت می‌کنند.

سیفی و فتحعلی‌زاده (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان «بررسی تطبیقی سیره امام رضا (علیه‌السلام) در اشعار عبدالمنعم فرطوسی و محمدحسین بهجتی» به بررسی نگاه دو شاعر معاصر عربی سرا و پارسی‌گوی نسبت به امام رضا (علیه‌السلام) پرداخته‌اند. اسلوب روایی فرطوسی و پرداختن به جزئیات با زبان ساده و اسلوب خطابی بهجتی و پردازش کلیات با زبان پیچیده حاصل این تطبیق است.

عبادی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان مشروعیت دولت عباسی در ولایت‌عهدی امام رضا (علیه‌السلام) بر اساس رویکرد گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف» به بررسی نقش مشروعیت در حاکمیت مأمون و پیش‌زمینه‌ها و علت‌های پیشنهاد ولایت‌عهدی به امام رضا (علیه‌السلام) با واشکافی گفتمان دو سوی درگیر در منازعه مأمون و امام رضا (علیه‌السلام) پرداخته است.

بر اساس پیشینه ارائه‌شده تاکنون هیچ پژوهشی درباره آثار شاعر سوریه‌ای «سلیمان السلیمان» انجام نشده و همچنین هیچ مقاله‌ای به بررسی اشعار با موضوعیت امام رضا (علیه‌السلام) با محوریت تحلیل گفتمان انتقادی نپرداخته است؛ بنابراین این اولین پژوهشی است که بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف بر روی اشعار «سلیمان السلیمان» و به‌ویژه شعر رضوی او صورت می‌گیرد.

۱-۲. ادبیات پژوهش

در این بخش ابتدا با تمرکز بر چهار چوب نظری نورمن فرکلاف به تبیین رویکرد و مؤلفه‌های ارائه شده توسط وی، پرداخته می‌شود تا چگونگی نگاه به ژرف‌ساختارهای زبانی و معنایی متن و همچنین کشف روابط قدرت و ایدئولوژی‌های نهفته آشکار شود.

۱-۲-۱. رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف

نورمن فرکلاف، پیشگام تحلیل گفتمان انتقادی، انقلابی در این حوزه ایجاد کرد. او باره رویکرد سنتی مبنی بر محدودیت توصیف زبان در سطح درون‌زبانی، بر ضرورت واکاوی عمیق‌تر و نقادانه‌تر تأکید کرد. نگرش فرکلاف به تحلیل گفتمان، نگرشی بر پایه ابعاد پنهان و ایدئولوژیک زبان و همچنین آشکار کردن روابط قدرت در پس متن است. «فرکلاف، تعریف میشل فوکو از گفتمان را با چهار چوب نظام‌مندی از تحلیل متنی بر یک تحلیل زبان‌شناختی از متن ادغام کرده است» (میلز، ۱۳۹۳: ۱۵۹). تحلیل گفتمان از منظر فرکلاف صرفاً یک پدیده زبانی نیست؛ بلکه یک کنش اجتماعی است. هر گفتمان در یک بافت اجتماعی خاص تولید و دریافت می‌شود و در شکل‌دهی به آن بافت نقش دارد؛ بنابراین، تحلیل گفتمان باید به بررسی روابط بین متن، کنش اجتماعی و ساختارهای اجتماعی بپردازد. «تحلیل گفتمان با مطالعه نظام و آرایش متنی عناصر زبانی با هدف کاربرد زبان در زمینه‌های اجتماعی است» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۹). فرکلاف بررسی‌هایی را در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین را برای تحلیل گفتمان ارائه کرد؛ ولی تأکید کرد که تحلیل گفتمان فقط در صورتی می‌تواند واجد جنبه انتقادی باشد که به سطح تبیین برسد و به دنبال تغییر و اصلاح ساختارهای اجتماعی و ایجاد برابری باشد. «تحلیل گفتمان انتقادی ریشه در سنت انتقادی نومارکسیستی دارد. این رویکرد نابرابری‌های اجتماعی را مورد توجه قرار می‌دهد و ایدئولوژی‌ها را شیوه‌هایی بنیادینی می‌پندارد که به واسطه آن‌ها این نابرابری استمرار می‌یابد» (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۵۶). در ادامه به تشریح سه سطح پیشنهادی وی یعنی سطح توصیف، تفسیر و تبیین پرداخته می‌شود.

۱-۲-۲. مؤلفه‌های تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف

نورمن فرکلاف معتقد است که تحلیل گفتمان، فراتر از بررسی صرف ساختارهای زبانی، باید به کندوکاو در لایه‌های پنهان و ایدئولوژیک زبان بپردازد و روابط قدرت را در پس پرده کلمات آشکار سازد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۶۲). او برای این مهم، سه سطح تحلیل توصیف، تفسیر و تبیین را پیشنهاد کرد. در مرحله توصیف، زبان‌شناس به کالبدشکافی متن می‌پردازد و ویژگی‌های زبانی و

ساختاری آن را موشکافانه بررسی می‌کند (همان: ۱۷۰). واژگان، دستور زبان، ساختار جمله، سبک و دیگر عناصر زبانی، زیر ذره بین تحلیلگر قرار می‌گیرند تا الگوهایی که ممکن است حاکی از ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت باشند، شناسایی شوند. در مرحله تفسیر، تحلیلگر پا را فراتر از ظاهر کلمات می‌گذارد و به تفسیر معانی نهفته در متن می‌پردازد (همان: ۲۱۵). فرکلاف به دنبال کشف معانی ضمنی، استعاره‌ها، کنایه‌ها و دیگر ابزارهای زبانی است که در سطح توصیف، خود را پنهان کرده‌اند. هدف، دستیابی به فهمی عمیق‌تر از پیام‌ها و معانی متن است. در مرحله تبیین، تحلیلگر به بررسی زمینه اجتماعی تولید و دریافت متن می‌پردازد (همان: ۲۴۵). وی به دنبال کشف روابط قدرت، ایدئولوژی‌ها و منافع اجتماعی است که در تولید و دریافت متن نقش ایفا می‌کنند. هدف نیز درک تأثیر متن بر جامعه و روابط اجتماعی است. سطح تبیین از منظر زبان‌شناسان نیز جایگاه مهمی در تحلیل متن دارد. لسلی جفریز (Leslie Jeffries) در این باره می‌گوید: «ادراک من از ادبیات تحلیل گفتمان انتقادی، عموماً این است که حوزه اصلی محبوب بسیاری از محققین این زمینه، مرحله سوم است؛ یعنی مرحله تبیین اینکه چگونه متون در میان چشم‌انداز اجتماعی سیاسی قرار می‌گیرند که در آن، تولید و خواننده می‌شوند» (جفریز، ۱۴۰۰: ۳۰). به‌طور کلی تحلیل گفتمان انتقادی با تمرکز بر سطوح تفسیر و تبیین، به ما کمک می‌کند تا زبان را به‌عنوان ابزاری برای فهم و تغییر جهان درک کنیم.

۲. تحلیل و بررسی قصیده

۲-۱. سطح توصیف

قصیده «سلاسل الذهب» با محوریت مدح امام رضا (علیه السلام) و توصیف فضایل و مناقب ایشان سروده شده است. درون‌مایه اصلی این شعر، ستایش و بزرگداشت مقام والای امام رضا (علیه السلام) و استمداد از ایشان برای التیام، یاری و پیروزی مردم دردمند فلسطین است. این قصیده ۲۴ بیت دارد و شاعر آن را در بحر بسیط تام مخبون سروده که دارای وزن «مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن» است. در این بخش ابتدا با تمرکز بر سطح توصیف به بررسی ساختار زبانی متن مانند واژگان، دستور زبان و آرایه‌های ادبی می‌پردازیم تا طبق دیدگاه فرکلاف ابتدا به سطح معنا در چهار چوب متن دست بیابیم. بررسی سطح توصیف، پایه و اساس دو سطح دیگر تحلیل گفتمان انتقادی، یعنی تفسیر و تبیین است.

۲-۱-۱. تکرار

تکرار یک کلمه یا عبارت، بر اهمیت معنای اثر، ایجاد موسیقی، انسجام و یکپارچگی و دلنشین شدن متن کمک و ارتباط بین اجزای مختلف آن را قوی‌تر می‌کند. دلالت‌های معنایی در آرایه ادبی «تکرار» از اهمیت بالایی برخوردار است؛ زیرا همه الفاظ در مسیر معناسازی حرکت می‌کنند. «تکرار کلمه و عبارت و ترکیب نقطه تمرکز اساسی برای تولید تصاویر و رویدادها و گسترش حرکت متن به شمار می‌آید» (الغرفی، ۲۰۰۱: ۸۴). تکرار کلمات در قصیده «سلاسل الذهب» در شکل (۱) قابل مشاهده است.

تقوا	الرضا	الولی	الإمام	كرامة	شوق	نور	عقل	خلد	زاد	علم	الذکر	قول
۲ بار	۲ بار	۲ بار	۲ بار	۲ بار	۲ بار	۲ بار	۲ بار	۳ بار	۳ بار	۳ بار	۳ بار	۳ بار

شکل ۱: تکرار واژگان در قصیده «سلاسل الذهب»

تکرار کلماتی مانند «الإمام»، «الولی»، «نور»، «الرضا» بر مقام و منزلت والای امام رضا (علیه السلام) در اندیشه‌ها و اعتقادات شاعر تأکید می‌کند و همچنین تکرار واژگانی مانند «شوق»، «كرامة» در تلاش برای ایجاد انس و الفت عاطفی بین خواننده اثر و امام (علیه السلام) است.

در اسلام، عقل و علم از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند و به‌عنوان ابزارهایی برای شناخت خداوند، دین و وظایف انسان معرفی می‌شوند؛ بنابراین تکرار واژگانی مانند «عقل»، «علم» بر اهمیت تعقل و تعلم در دین و لزوم استفاده از عقل و علم در فهم آموزه‌های دینی به‌خصوص مسئله امامت و رهبری جامعه دلالت دارد. در همین راستا دلالت تکرار کلمه «تقوا» بر استفاده از عقل و علم در مسیر تقوا و پرهیزگاری است. دلالت تکرار مشتق‌های کلمه «القول» نیز از طرفی اهمیت گفت‌وگو با امام (علیه السلام) و از طرفی دیگر اهمیت توجه به گفته‌ها و سخنان امام (علیه السلام) را نشان می‌دهد. تکرار واژه‌های «الذکر»، «زاد» و «خلد» نیز بر یادآوری نعمت ولایت به‌عنوان بهترین توشه الهی برای سعادت ابدی دلالت دارد.

۲-۱-۲. جناس

جناس یکی از آرایه‌های بدیعی مهم در ادبیات است که به دلیل شباهت لفظی ارکانش، موسیقی و آهنگ خاصی به کلام می‌بخشد و باعث زیبایی و دلنشینی آن می‌شود. جناس در بلاغت عربی، آرایه‌ای لفظی است که در آن دو یا چند کلمه از نظر لفظ شبیه به هم، اما از نظر

معنی متفاوت هستند (جندی، ۲۰۰۱: ۱۲۸). معناشناسی جناس در زبان‌شناسی بر چند معنایی تأکید در واژگان به کار رفته دلالت دارد. گاهی تحول در لفظ و تلفظ موجب می‌شود که یک واژه دارای بیش از یک معنا شود، معناشناسان این پدیده را هم‌نامی می‌نامند (یونس علی، ۲۰۰۷: ۱۳۶). قصیده «سلاسل الذهب» سه نوع جناس اشتقاق، تام و ناقص دارد که در ابیات زیر توسط شاعر به کار رفته است.

فتستزید أصول الحق تأصیلا	تلق المدائح باسم الحق منبعها
دنیا یجملها ایمان تجمیلا	وتلتقی فی حنین الشوق لاهفة
حتی استجابت له دنیا أقویلا	وكان ما قیل فیہ صدق مأثرة
أقول: عین التقی زادته تفضیلا	أضحی أنیس نفوس الناس فی دعة

(السلمان، ۲۰۲۰: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «ستایش‌ها را از سرچشمه حق دریافت کن، تا ریشه‌های حق را عمیق‌تر و استوارتر سازی و عاشقانه در دل‌تنگی اشتیاق، دنیایی را خواهی یافت که ایمان آن را زیبا و آراسته کرده است. آنچه در وصف او گفته شد، حقیقت و فضیلت بود، تا جایی که دنیا به این گفته‌ها و ستایش‌ها لبیک گفت. او مونس جان‌های مردم در آرامشی محض شد. من می‌گویم: اوج تقوا و پاکی‌اش، بر برتری او افزود.»

در ابیات بالا واژگان «أصول» و «تأصیلا»، «یجملها»، و «تجمیلا» و «قیل» با «أقویلا»، به ترتیب با یکدیگر دارای جناس تام، اشتقاق و تام و ناقص هستند که به کارگیری این نوع آرایه ادبی نیز به ترتیب، بر انسجام معنا، اصالت و ریشه دار بودن حق در جایگاه امامت، توجه و اطاعت‌پذیری بر اقوال حق امام (علیه السلام) و همراه و همدم بودن امام با جان انسان‌ها دلالت دارد.

۲-۱-۳. تشبیه

در این بخش به دو نمونه از تشبیهات به کار رفته اشاره می‌شود. شاعر در نمونه اول می‌گوید:

فالصمت فی حکمة كالقول فیری ورع	العقل یوحی الی الأرحام توصیلا

(همان: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «سکوت حکیمانه همچون گفتار پرهیزگاران است. که این سکوت حکیمانه توسط عقل به انسان الهام می‌شود برای پیوند خویشاوندی.»

نویسنده در این بیت از دو تشبیه استفاده کرده است. در جمله اول «الصمت» را به «القول» و در عبارت دوم «العقل» را به «الأرحام» تشبیه کرده است. تشبیه در این بیت، به منظور بیان اهمیت و جایگاه والای سکوت و عقل ذکر شده است. شاعر با تشبیه خاموشی به سخن، نشان می‌دهد که سکوت نیز می‌تواند مانند سخن گفتن، پیامی را منتقل کند و حتی گاه از سخن رساتر و تأثیرگذارتر باشد. همچنین با تشبیه عقل به مادران، نقش الهام‌بخش و پرورش‌دهنده عقل را بیان می‌کند به گونه‌ای که عقل مانند مادری دلسوز، می‌تواند انسان را در مسیر درست هدایت و راهنمایی کند.

السلطان در بیتی دیگر فضایل و ویژگی‌های امام رضا (علیه السلام) را چون تاج گلی از نور تشبیه می‌کند و این چنین می‌گوید:

هو الرضی الولی الفاضل اجتمعت   ألقابه فبدت فی النور إکلیلا

(همان: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «او «رضی»، «ولی» و «فاضل» است که القابش چون تاج گلی از نور بر سر او جلوه‌گر شده‌اند.»

شاعر از میان مجموعه ویژگی‌های نیک امام (علیه السلام)، سه ویژگی «الرضی»، «الولی» و «الفاضل» را ذکر می‌کند و می‌خواهد بگوید که به قدری این صفات درخشان و برجسته هستند که گویی اقلیلی از نور بر سر ایشان قرار گرفته است. دلالت‌های معنایی این تشبیه با تأکید بر سه مقوله ولایت، رضایت و فضیلت، ارکان برجسته امامت را به مخاطب معرفی می‌کند.

۲-۱-۴. طباق

طباق یکی از آرایه‌های ادبی پرکاربرد در شعر است که از تقابل و تناقض بین دو یا چند کلمه، عبارت یا تصویر ایجاد می‌شود. استفاده از تضاد به علت تأکید و برجسته‌سازی مفاهیم تا آنجا مهم بوده است که «یکی از معیارهای نقادان در نقد آثار ادبی گذشتگان، چگونگی به کارگیری صنعت تضاد بوده است» (جرجانی، ۱۹۵۱: ۴۴).

در قصیده السلطان و در بیت (فالصمت فی حکمة کالقول فیری ورع؛ بالعقل یوحی إلی الأرحام توصیلا) که پیش‌تر به آن اشاره شد، واژگان «الصمت» و «القول» با یکدیگر در تضاد قرار گرفته‌اند. همچنین در بیت زیر نیز واژگان «أنس» با «ألم» با یکدیگر در تضاد قرار دارند.

أغث بأنسك ما نلقاه من ألم

فی سطوة الحق کی نفنی الأضالیلا

(همان: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «به انسی که با تو داریم، به فریاد دردها و رنج‌هایی که می‌کشیم، برس تا گمراهی‌ها را در سیطره و حکومت حق نابود کنیم.»

دلالت معنایی تضاد در ابیات بالا دوگانه‌های جامعه با بیان می‌کند و در تلاش برای جهت‌دهی ایدئولوژی‌ها به سمت جامعه‌ای یکپارچه است. وقتی شاعر به امام (علیه السلام) می‌گوید که من به وسیله انس گرفتن با شما دردهایی را که می‌چشم درمان می‌کنم؛ یعنی در پی ترسیم جامعه‌ای است که ظلم و درد و رنج بر آن سایه افکننده و انس و ارتباط با امام (علیه السلام) تنها راه برطرف کردن این تضادهاست. تضاد «الصمت» با «القول» نیز که در توصیف امام (علیه السلام) به کار رفته، تبیین‌کننده این دلالت مفهومی است که گاهی سکوت امام در وقایع و شرایط پیچیده اجتماعی و سیاسی به مثابه گفتاری حکیمانه است.

۲-۱-۵. مترادف‌های معنایی

ترادف در لغت به معنای پشت سر هم آمدن چیزی پس از چیز دیگری است. به همین علت هر مقوله‌ای که پشت سر مقوله دیگری قرار بگیرد در ردیف آن خواهد بود (رازی، ۱۴۱۵ق: ۱۳۱). جرجانی درباره نظم و ترادف معتقد است که مقصود از چینش الفاظ در کنار هم صرفاً نظم ظاهری نیست؛ بلکه دلالتی است که طبق آن الفاظ به آن وابسته هستند (جرجانی، ۱۴۰۵ق: ۱۰۵).

در قصیده مذکور، واژگان «مثنوا» با «خلد»، «أرض» با «تراها»، «مشهد» با «بلد»، «نور» با «سراج»، «الولی» با «النور»، «تجلی» با «أراه»، «حکمة» با «العقل»، «کرامه» با «حُسن» از نظر معنا یا مترادف‌اند و یا با یکدیگر تناسب معنایی دارند. دلالت به کارگیری مترادف‌های مذکور، ترویج ایدئولوژی و ارزش‌های اسلام به خصوص تبیین جایگاه امامت با به کارگیری مفاهیمی مانند ولایت، هدایت، کرامت، حکمت است.

۲-۱-۶. جمله‌های معلوم و مجهول

در قصیده «سلاسل الذهب» جمله‌های فعلیه نسبت به جمله‌های اسمیه بسامد بالایی دارند. در مجموع ۴۶ فعل توسط شاعر در این قصیده به کار گرفته شده است که تعداد این افعال در شکل ۳ قابل مشاهده است.

مضارع مجهول	ماضی مجهول	ماضی معلوم	مضارع معلوم	امر
۰	۱ بار	۱۶ بار	۲۷ بار	۲ بار

شکل شماره ۳: تعداد افعال قصیده «سلاسل الذهب»

به کارگیری گسترده افعال معلوم در قصیده مذکور بر مقوله روشننگری و تبیین حق و باطل تأکید می‌کند. در واقع، شاعر با به کارگیری این افعال در صدد بیداری اندیشه‌هاست. شاعر با استفاده نکردن از افعال مجهول، تکیه را از خود دور و اعتقاداتش را شفاف بیان می‌کند و نشان می‌دهد که اعتقاداتش درباره امام (علیه السلام) راسخ است؛ همان‌طور که به کارگیری افعال مجهول می‌تواند نشان‌دهنده تلاش برای پنهان کردن یا کم‌اهمیت جلوه‌دادن نقش افراد یا گروه‌های خاصی در آن حوادث باشد (زارعی، ۱۳۹۹: ۶۱). به‌عنوان مثال در بیت زیر نقش این افعال معلوم را بررسی می‌کنیم.

فالدکر حی و تکفینا إمامته   تمضی السنون و بیقی الذکر قندیلا

(السلمان، ۲۰۲۰: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «پس (ذکر) زنده است و امامتش برای ما کافی است. سال‌ها می‌گذرند و یاد او چون چراغی باقی می‌ماند.»

در این بیت شاعر با آشکارسازی نقش فاعل یعنی جایگاه امام (علیه السلام) و با به کارگیری افعال معلوم «بیقی» و «تمضی» بر استمرار و روشنایی یاد اهل بیت (علیهم السلام) به‌عنوان چراغ راه انسان تأکید می‌کند. بسامد کاربرد افعال مضارع نسبت به افعال ماضی در این قصیده بر تداوم و استمرار فضایل و ویژگی‌های ارزشمند مقام امامت در هدایت جامعه و سعادت انسان دلالت می‌کند؛ هر چند به کارگیری افعال ماضی بر قطعیت اعتقادات شاعر و حقانیت اهل بیت (علیهم السلام) دلالت دارد.

۲-۲. سطح تفسیر

در نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، سطح تفسیر دومین سطح از سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین است. در این سطح فراتر از سطح ظاهری در دو مرحله بینامتنیت و بافت موقعیتی به شناسایی معانی پنهان متن از جمله ایدئولوژی‌ها و مفاهیم سیاسی اجتماعی و فرهنگی پرداخته می‌شود. بنا بر نظر فرکلاف سطح تفسیر ترکیبی از محتویات خود متن و دانش زمینه‌ای

مفسر است که در تفسیر متن به کار می‌گیرد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۵). در این بخش به بررسی بافت موقعیتی و بینامتنیت در قصیده «سلاسل الذهب» می‌پردازیم.

۲-۱. بافت موقعیتی

در نظریه نورمن فرکلاف، مرحله تفسیر با تمرکز بر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی متن و با هدف توسعه و گسترش لایه‌های معنایی متن تعریف می‌شود. موقعیت زمانی و مکانی سروده از مسائل مهمی است که بافت موقعیتی متن را تشکیل می‌دهد و توجه به بافت موقعیتی یک اثر، سطوح بالاتر و کلی تری از معنای متن را آشکار می‌سازد. اگر شاعر به زمان، مکان یا شخصی اشاره نماید از طریق بازنشاسی موقعیت، اجزای سخن شناخته می‌شود (فتوحی، ۱۳۹۰: ۲۶۳).

موضوع و جان‌مایه متن از موضوعات مهمی است که می‌بایست در مرحله تفسیر به آن پرداخته شود. شاعر در آغاز شعر با لذتی که از سوره حمد چشیده است از امام (علیه السلام) می‌خواهد که زمان گذشته یعنی فلسطینی عاری از ظلم و ستم را به او برگرداند. در واقع، شاعر از همان ابتدای شعرش محور درخواست‌هایش را آزادی فلسطین قرار می‌دهد. در ادامه شاعر، قصیده و مدح خود را نه از سر احساس و نه از روی تکلف بلکه بر پایه حق معرفی می‌کند. گویا از همان ابتدا درصدد است به مخاطبان خویش بر صحت و درستی اندیشه‌هایی که در شعر جاری است، تأکید کند. شاعر در فراز بعدی خود امام (علیه السلام) را خطاب قرار می‌دهد و سرزمین مشهد را به خاطر حضور امام (علیه السلام) سرزمینی جاودانه معرفی می‌کند. توصیف‌های شاعر از امام رضا (علیه السلام) و مقام و جایگاه ولایت با به کارگیری زبانی شاعرانه و نمادگرا ادامه پیدا می‌کند و ویژگی‌هایی از امام (علیه السلام) را مطرح می‌کند که رمز سعادت و پیروزی برای همه بشریت به خصوص مردم دردکشیده فلسطین است.

تأکید شاعر بر روی صفاتی از امام (علیه السلام) مانند: «نور»، «علم»، «عقل»، «احسان»، «زهد» و تأکید او بر اسم‌هایی مانند: «ولی»، «امام» و «شهید» که امام را با آن‌ها خطاب قرار می‌دهد، نشانگر مفاهیم مذکوری است که جهان امروز برای نجات از ظلم و ستم به آن نیاز دارد. بیان این صفات و اسامی در لایه‌معناهای پنهان متن، گویا تمسک به ولایت را به جامعه فلسطین القا می‌کند و رمز وحدت و برگشت به فلسطین گذشته را تبعیت از چراغ پرفروغ ولایت بیان می‌کند. در پایان، شاعر خودش را در مقام امتساک به ولایت امام (علیه السلام)، نمونه‌ای از یک انسان دردکشیده معرفی می‌کند که با التجا به امام (علیه السلام) در پی درمان دردهای خویش است. در واقع، گویا این شاعر نماینده مردم فلسطین است که با تمسک به امام (علیه السلام) در پی یاری ایشان برای پیروزی مردم فلسطین است.

بررسی شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مربوط به متن نیز موضوع مهم دیگری است که باید برای بررسی متن در بافت موقعیتی به آن پرداخته شود. همان طور که هنر در شکل دهی به هویت، ارزش‌ها و باورهای جامعه نقش بسزایی دارد، شعر نیز به‌عنوان هنری تأثیرگذار در بازتاب شرایط واقعی جامعه نقش مؤثری دارد و شاعران از طریق شعر، هنجارها و ناهنجارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه خویش را منعکس می‌کنند؛ بنابراین بررسی وقایع و شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک کشور برای کشف لایه‌های پنهان متن ضروری است.

السلطان در شعرش به‌صراحت بیان می‌کند که از سرزمین شام برای زیارت امام (علیه‌السلام) آمده و می‌گوید: «أتیت نحوک من أرض الشام». این تصریح تأکیدی است بر اینکه شاعر از سرزمینی می‌آید که اوضاع سیاسی و اجتماعی نابسامانی دارد؛ در نتیجه شناخت این شرایط به‌خصوص منطقه فلسطین برای درک و تحلیل زاویه‌های پنهان معنای شعر ضروری است. یکی از مسائل مهم در اشغال فلسطین توسط رژیم صهیونیستی، توجه به زمینه‌های این اشغالگری است که یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین زمینه‌ها، اختلافات محلی بین اقوام و رهبران محلی فلسطین بوده است و همین مسئله راه سلطه‌گران را برای اشغال این سرزمین هموار کرد تا جایی که «بریتانیا و فرانسه از طریق کنسولگری‌های خود در قدس، در مناقشات بین رهبران محلی در کوه‌های نابلس (عبدالهادی و طوقان) و همچنین در کوه‌های قدس (ابو غوش و لحام) دخالت می‌کردند» (شوفانی، ۲۰۰۳: ۲۸۰).

از آنجا که السلطان با درک شرایط ملت فلسطین، ضعف وحدت جامعه فلسطین را در نبود اتکا به رهبری هدایتگر می‌بیند، در شعرش به این مسئله مهم پرداخته است. به همین علت گویا یکی از اندیشه‌ها و اهداف شاعر در این قصیده، تبیین وحدت حقیقی با تمسک به ولایت اهل بیت (علیهم‌السلام) است؛ هرچند در دوره استعمارگری انگلیس و فرانسه، شاعران فلسطینی در شرایط خفقان و ترس از نظام سلطه، احساسات خود و مردم خود را در قالب شعر و با زبان نمادین می‌سروند (کیالی: ۲۴)؛ ولی السلطان با رویکردی صریح و با نزدیک شدن به مرزهای اعتقادی شیعه، به معرفی امام شیعیان به‌عنوان تکیه‌گاه معنوی و رمز پیروزی مردم فلسطین می‌پردازد.

قصیده «سلاسل الذهب» سروده شاعری فلسطینی است که با درد و رنج مردم خود زندگی کرده و همواره شعر را به‌عنوان یک اثر هنری وسیله‌ای بازتابی برای رنج‌های مردم خویش و انعکاس ظلم، ستم و اشغالگری رژیم صهیونیستی قرار داده است. با توجه به بافت موقعیتی مطرح شده، این شعر را می‌توان شعری بر پایه گفتمان مقاومت و بیان رنج‌های مردم فلسطین دانست. در واقع، شاعر به‌عنوان نماینده مردم فلسطین از دردهای ناشی از ظلم و ستم نظام سلطه به امام

ﷺ پناه آورده و این زیارت را تسکین دردهای خویش می‌داند.

۲-۲-۲. بینامتنیت

بینامتنیت نقش مهمی در فهم و تفسیر متن دارد و با توجه به روابط بینامتنی، می‌توان به درک عمیق‌تر از معنای متن و همچنین زمینه اجتماعی و فرهنگی آن دست یافت. بینامتنیت در قصیده «سلاسل الذهب» بیشتر از دلالت‌های واژگانی و مقوله‌های نشانه‌شناختی برخوردار است. خوانش نشانه‌شناختی و بینامتنی یکی از رویکردهای نوین نقد ادبی است که این رویکرد، متن را به عنوان مجموعه‌ای از نشانه‌ها در نظر می‌گیرد که خواننده با تفسیر آن‌ها به معنای متن دست می‌یابد. خواننده در این سطح از سطح اولیه معنا فراتر می‌رود و با تکیه بر فهم خود از متن و به کمک رمزگشایی به مفهوم کلی شعر می‌رسد (بنگراد، ۲۰۱۲: ۶). به عنوان مثال در ابیات زیر به کارکرد نشانه‌ها و بینامتنیت قصیده مذکور می‌پردازیم.

شوق إلى الطهر يملا الروح تهليلا	أتيت نحوك من أرض الشام وبى
حياً.. وحول نحو الخلد تحويلا	وهو الشهيد الذى ما زال فى خلدى

(السلمان، ۲۰۲۰: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «از سرزمین شام به سوی تو آمدم و در من اشتیاقی به پاکی هاست که روح را سرشار از تسبیح و حمد پروردگار می‌نماید. او شهیدی است که در خاطر من زنده است. او سرنوشتم را به سوی جاودانگی تغییر داد.»

در بیت اول واژه «الطهر» با آیه (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا) (احزاب، ۳۳)؛ جز این نیست که همواره خدا می‌خواهد هرگونه پلیدی را از شما اهل بیت برطرف نماید و شما را پاک و پاکیزه گرداند، بینامتنیت قرآنی و از نوع ضمنی دارد. بینامتنیت ضمنی نه همانند بینامتنیت صریح مرجع خود را اعلام می‌کند و نه همانند بینامتنیت غیر صریح سعی در پنهان کاری دارد) (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۹). شاعر با واژه نشانه‌شناسانه «الطهر» در پی اثبات این معناست که اهل بیت ﷺ دارای عصمت و از هر گونه لغزشی به دور هستند.

در بیت دوم نیز شاعر امام ﷺ را شهید خطاب می‌کند و آن را با کلمه «حياً» همنشین می‌سازد. در واقع، بینامتنیت این بیت با این آیه است: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) (آل عمران، ۱۶۹)؛ البته نپندارید که شهیدان راه خدا مرده‌اند، بلکه

زنده‌اند و نزد خدا متنعم خواهند بود. دلالت معنایی آن بر زنده بودن مفهوم شهادت و جاودانگی آن اشاره دارد. در کل شاعر با به کارگیری بینامتنیت‌های نشانه‌شناسانه در پی اثبات و ترویج فضایل امام (علیه السلام) به‌عنوان امام هدایت است.

۲-۳. سطح تبیین

مرحله تبیین، سومین و عمیق‌ترین سطح تحلیل در نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف است. در واقع، سطح تبیین، گفتمان را به‌عنوان کنش اجتماعی توصیف می‌کند و چگونگی تأثیرات بازتولیدی گفتمان بر روی ساختارهای اجتماعی را نشان می‌دهد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵). در این مرحله، گفتمان متن در سطح جامعه شکل می‌پذیرد و به کشف مفاهیمی مانند قدرت، ایدئولوژی و سلطه پرداخته می‌شود.

۲-۳-۱. ایدئولوژی و قدرت

سلیمان السلمان از کودکی تحت تأثیر شرایط سیاسی اجتماعی فلسطین بوده است و سروده او نیز با عنوان «سلاسل الذهب» بازتاب درد و رنج‌هایی است که از اشغالگری و ظلم و ستم رژیم صیہونیستی نسبت به سرزمین و جامعه خویش چشیده است؛ بنابراین این سروده به‌نوعی حاوی گفتمانی سیاسی است. در واقع، شاعر دردها و رنج‌های جامعه فلسطین را با امام رضا (علیه السلام) به اشتراک می‌گذارد و با التجا به امام (علیه السلام) به‌نوعی در پی ایجاد گفتمانی سیاسی با هدف تغییر نگرش‌ها و ایدئولوژی‌های حاکم بر جامعه خویش است.

شاعر در دو بیت پایانی سروده‌اش دردهای خود و جامعه خویش را با امام (علیه السلام) به اشتراک می‌گذارد. وی در بیت بیست و سوم (أغث بأنسك ما نلقاه من ألم؛ فی سطوبة الحق کی نفنی الأضالیلا) که پیش‌تر به آرایه طباق آن اشاره شد، این مفهوم را برجسته می‌سازد و از ایشان می‌خواهد که شاعر و جامعه‌اش را در برابر دردهایی که در مسیر حق می‌کشند با هدف نابودی باطل یاری کند. السلمان در بیت بیست و چهارم هدف خویش از زیارت امام (علیه السلام) این گونه بیان می‌کند:

أتیت باسم کرامات لکم عظمت

أراک فیها لآتی النصر مأمولا

(السلمان، ۲۰۲۰: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «با نام کرامت‌های بزرگ شما آمدم، به امید آنکه در آن‌ها پیروزی آینده را ببینم.»

در ابیات مذکور گفتمان سیاسی شاعر، مبنی بر نابودی باطل که همان نظام سلطه و اشغالگری است، کاملاً مشهود است. علاوه بر این مؤلف گفتمانی ایدئولوژیک در سطح جامعه خویش ایجاد می‌کند تا نگرش‌های مردمش را نسبت به یأس و ناامیدی تغییر دهد و با انس گرفتن با امام (علیه السلام) به عنوان سرچشمه الهام بخش مقاومت و مبارزه با ظلم و ستم، همچنان راه مقاومت را تا نابودی کامل قدرت‌های نظام سلطه و اشغالگری ادامه دهند.

در بخش دیگری از قصیده «سلاسل الذهب» سراینده خطاب به سازشگران با جنایتکاران صهیونیستی می‌گوید:

والموت لایحجب الأنظار عن رجل   داری الجناة وقد عاشوا مهزبلا

(همان: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «مرگ نمی‌تواند دیدگان را از مردی بیوشاند که با جنایتکاران مدارا نمود و قطعاً زندگی این جنایتکاران بی‌ارزش و مضحک است.»

در این بیت نیز شاعر به بعضی از سران حکام کشورهای عرب با زبانی کنایه آمیز هشدار می‌دهد و سازش آن‌ها با رژیم اشغالگر صهیونیستی را پست و مسخره معرفی می‌کند. در واقع شاعر به سازشگران با نظام سلطه هشدار می‌دهد که حتی پس از مرگشان هم، لکه ننگ سازش آن‌ها با جنایتکاران اشغالگر از اندیشه جامعه کنار نخواهد رفت. این بیت در گفتمان انتقادی صریح با عملکرد برخی حکام عرب که طرح سازش با اسرائیل را اجرا کردند، قرار دارد. شاعر در بیت بعدی و در گفتمانی پیچیده‌تر مجدد امام (علیه السلام) را خطاب قرار می‌دهد و می‌گوید:

تدری السما بالذی عانیت من ألم   یا بن الشفاعة لن ألقاك مقتولا

(همان: ۱۹۰-۱۹۱)

ترجمه: «آسمان می‌داند چه دردهایی را متحمل شدی، ای پسر شفاعت! من تو را هرگز کشته نخواهم دید.»

در این بیت شاعر، امام (علیه السلام) را دارای دردی مشترک با درد امروز جامعه خویش مبنی بر سازشکاری برخی سران با نظام‌های باطل می‌داند. در واقع، شاعر از درد پنهان امام (علیه السلام) در دوران زندگانی اش پرده برمی‌دارد و سازش برخی عناصر با حکام ظالم را علت شهادت امام (علیه السلام) می‌داند. مفاهیم مذکور در سطح تبیین، حاصل تلاقی متن با بستر سیاسی اجتماعی جامعه است که گفتمانی مبتنی بر مواجهه و مقابله با نظام‌های قدرت و سلطه در جامعه ایجاد کرده است.

۲-۳-۲. بررسی ایدئولوژی در گفتمان‌های دینی، اجتماعی و فرهنگی

قصیده مذکور سرشار از عباراتی است که به تجلیل و تقدیس امام رضا (علیه السلام) می‌پردازد. عباراتی چون «الرضی الی الفاضل» و «نور الهدی وسراج الله» نشان‌دهنده ایدئولوژی تقدیس و احترام نسبت به امامان شیعه است و عباراتی چون «مثواک فیه غدا بالخلد موصولا» و «فالذکر حی وتکفینا إمامته» نیز در راستای تبیین جایگاه امام به این نکته اشاره دارند که ارتباط با امام رضا (علیه السلام) نه تنها در زندگی دنیوی، بلکه در آخرت نیز تاثیرگذار است. اشاره به معجزات و کمالات امام با هدف بازنمایی ایدئولوژی این قصیده در عباراتی مثل «تبدو کراماته فی حسن ما قیلا» و «العلم والزهد والإحسان تجمعهما» نشان داده شده است و تاکید بر قدرت معنوی و فکری امام تاکید می‌کند. همچنین استعاره‌هایی چون «نور الهدی وسراج الله» و «قندیلا» برای توصیف امام به کار رفته‌اند که به نقش راهنمایی و نورانیت ایشان در زندگی پیروان اشاره دارد. در قصیده مذکور امام رضا (علیه السلام) نه تنها به عنوان یک رهبر دینی، بلکه به عنوان یک شخصیت فرهنگی و اجتماعی مهم بازنمایی شده است. اشاراتی چون «أرض تراها اغتنی عطراً و مر حمة» نشان‌دهنده تاثیر عمیق امام بر جامعه است که به قدرت ایدئولوژیک و اجتماعی فرهنگی امام اشاره دارد.

در این قصیده، تبیین موضوعاتی چون تجلی ارزش‌های اخلاقی و حفظ هویت دینی در جهت تأثیر گفتمان بر روابط اجتماعی تبلور یافته است. در واقع شعر با تأکید بر ارزش‌های دینی و اخلاقی امام رضا (علیه السلام) به تقویت همبستگی میان پیروان و جامعه دینی می‌پردازد. استفاده از عبارات مانند «العلم والزهد والإحسان تجمعهما» و «یا طیب الذکر هدی مشهد بلد» به نقش امام در تقویت این ارزش‌ها اشاره دارد.

به‌طور کلی طبق نظریه نورمن فرکلاف و در سطح تبیین، مشاهده شد که این قصیده چگونه با استفاده از زبان و استعاره‌های معنوی، نقش ایدئولوژی، قدرت و روابط اجتماعی را تقویت و حفظ می‌کند. این قصیده به تبیین جایگاه و اهمیت امام رضا (علیه السلام) در جامعه اسلامی می‌پردازد و با تأکید بر ارزش‌های دینی و معنوی، به بازتولید هویت دینی و تقویت همبستگی میان پیروان کمک می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

نتایج تطبیق فرایندهای ارائه‌شده در تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف بر قصیده «سلاسل الذهب» سروده سلیمان السلیمان به این شرح است:

- عنصر تکرار در قصیده «سلاسل الذهب» با تمرکز بر واژگان کلیدی از جمله «الإمام»، «الولی»، «الرضا»، «نور» بر جایگاه و منزلت امامت و ولایت در هدایت و سعادت جامعه مسلمانان تأکید می‌کند؛ همچنان که تکرار واژگانی مانند «عقل» و «علم» نیز بر اهمیت تعقل و تعلّم جامعه در انتخاب راه هدایت و تمسک به محبت و ولایت امام (علیه السلام) اشاره دارد.

- ترادف‌های معنایی در قصیده مذکور با به‌کارگیری مفاهیمی مانند: ولایت، هدایت، کرامت، حکمت در جهت ترویج ایدئولوژی و ارزش‌های اسلام مخصوصاً تبیین جایگاه رهبری و هدایت امام (علیه السلام) در جامعه است.

- وجود آرایه ادبی جناس در این قصیده علاوه بر اینکه بر انسجام مفاهیم مذکور و وحدت و یکپارچگی اندیشه مسلمانان درباره مسئله امامت دلالت دارد، بر انتقال زیباشناسانه این مفاهیم به خواننده و تأثیرگذاری آن افزوده است.

- قصیده «سلاسل الذهب» در بافت موقعیتی بر پایه گفتمان مقاومت و بیان رنج‌های مردم فلسطین بنا شده؛ زیرا شاعر همواره با دردهای مردم فلسطین و سوریه در موقعیت‌های مختلف زمانی و مکانی زیسته است. در واقع، شاعر به‌عنوان نماینده مردم فلسطین از دردهای ناشی از ظلم و ستم نظام سلطه به شهر مشهد و امام رضا (علیه السلام) پناه آورده و این زیارت را تسکین دردهای خویش می‌داند.

- در سطح تفسیر، شاعر با به‌کارگیری بینامتنیت‌هایی از آیات قرآن که کتاب آسمانی همه مسلمانان اعم از شیعه و سنی است، در پی اثبات و ترویج فضایل امام رضا (علیه السلام) و ایجاد گفتمانی مبنی نقش امامت بر هدایت و سعادت جامعه مسلمانان است.

- در سطح تبیین شاعر با بیان کردن دردهای امام (علیه السلام) مبنی بر سازش سران و قبایل مسلمانان با حاکمان ظالم و تنها گذاشتن امام (علیه السلام) گفتمانی انتقادی مبنی بر خیانت و سازش برخی حکام عرب با رژیم اشغالگر صهیونیستی ایجاد کرده است. همچنین شاعر با استمداد از امام (علیه السلام) و لزوم مبارزه با ظلم، در صدد ایجاد گفتمانی مبتنی بر مواجهه و مقابله با نظام‌های قدرت و سلطه جهانی است.

پی‌نوشت:

۱. سلیمان السلیمان (۱۹۴۴) شاعر سوری متولد یافا در فلسطین که به‌شدت به تعلق خاطر فلسطینی خود پایبند است (بنی المرجه، ۲۰۱۵: ۵۲۵). السلیمان نزد بزرگان زبان عربی، مانند یوسف الصیداوی شاگردی کرد. پس از فارغ‌التحصیلی از دارالمعلمین، سال ۱۹۶۹ در دانشگاه دمشق به تدریس زبان عربی پرداخت و اولین دیوان شعرش را در سال ۱۹۷۷ به چاپ رساند (البعث، ۱۲ مارس-۲۰۲۴). مجموعه شعر اخیر السلیمان با عنوان «صادق هواک»، شامل مواضع او علیه جنگ تروریستی در سوریه است. او همچنین در مجموعه‌های «جزر النار» و «أعلم أنى احترق» به مسائل اجتماعی و همدردی با مردم فقیر پرداخته است. آثار این شاعر به علت تعلق خاطری که به زادگاهش دارد، در بازتاب دردهای جامعه فلسطین بسیار مشهود است. این تعلق خاطر، از نظر روانی و معنوی، به‌طور مداوم در روح و عقاید شاعر به‌عنوان دغدغه فلسطین و قضیه آن ترجمه می‌شود (بنی المرجه، ۲۰۱۵: ۵۲۵). السلیمان قصیده‌ای با عنوان «سلاسل الذهب» با موضوع امام رضا علیه السلام سروده است که از جهت تقرب جامعه مسیحیت و شیعه از اهمیت زیادی برخوردار است. این شاعر فلسطینی از مشهد به‌عنوان شهری با خاطراتی نیکو و مأمّن جاودانه شهیدان یاد می‌کند (البعث، ۱۲ مارس-۲۰۲۴).

منابع و مأخذ

- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان انتقادی، تکوین تحلیل گفتمان در زبان شناسی*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- بنی المرجة، نزار. (۲۰۱۵م). *سليمان السلمان؛ اشتعالات القصيدة، الموقف الأدبي*. دمشق، سوريا: اتحاد الكتاب العرب.
- جرجانی، علی بن محمد. (۱۴۰۵ق). *التعريفات*. ترجمه ابراهیم آبیاری. بیروت: دارالکتب العربی.
- جرجانی، علی بن عبدالعزیز. (۱۹۵۱ق). *الوساطة بين المتنبي و خصومه*. ج ۱. قاهره: چاپ محمد ابوالفضل ابراهیم و علی محمد بجاوی.
- جندی، علی. (۲۰۰۱). *فنّ الجناس*. القاهرة: دارالفکر العربی.
- رازی، محمدبن ابی بکر. (۱۴۱۵ق). *مختار الصحاح*. به کوشش احمد شمس الدین، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- روشنفکر، کبری؛ اکبری زاده، فاطمه. (۱۳۹۱). «تحلیل گفتمان انتقادی قصیده بانیه حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام)». *مطالعات تاریخ اسلام*. سال چهارم. شماره ۱۳. صص: ۱۱۳-۱۴۶.
- زارعی، حسین. (۱۳۹۹). *تحلیل گفتمان انتقادی رسانه ها*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سیفی، محسن؛ فتحعلی زاده، نجمه. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی سیره امام رضا (علیه السلام) در اشعار عبدالمنعم فرطوسی و محمدحسین بهجتی». *فرهنگ رضوی*. دوره ۴. شماره ۱۵. صص: ۲۲۹-۲۵۲.
- شوفانی، الیاس. (۲۰۰۳م). *الموجز فی تاریخ فلسطین السیاسی*. بیروت: مؤسسه الدراسات الفلستینیه.
- عبادی، احد. (۱۴۰۱). «تحلیل گفتمان مشروعیت دولت عباسی در ولایت عهدی امام رضا (علیه السلام) بر اساس رویکرد گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف». *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*. دوره ۱۳. شماره ۴۷. صص: ۱۴۱-۱۶۰.
- الغرفی، حسن. (۱۹۹۴م). *حریکیة الإیقاعیة فی لغة الشعر*. اسکندریه: دارالمعرفة الجامعیة.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۰). *سبک شناسی، نظریه ها، رویکردها و روش ها*. تهران: سخن.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. ترجمه فاطمه شایسته پیران و همکاران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.
- کیالی، سامی. (بی تا). *الأدب العربی فی سوریه*. قاهره: دار المعارف.
- لسلی، جفریز. (۱۴۰۲). *سبک شناسی انتقادی*. مترجم: علیرضا نبی لو و فرشته دادخواه. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- میلز، سارا. (۱۳۹۳). *گفتمان*. ترجمه مؤسسه خط ممتد اندیشه. تهران: انتشارات نشانه.
- نامور مطلق، بهمن؛ کنگرانی، منیژه. (۱۳۸۸). «از بینامتنیت تا تحلیل گفتمانی». *پژوهشنامه فرهنگستان هنر*. شماره دوم. صص: ۷۳-۹۴.

یونس علی، محمد. (۲۰۰۷). *المعنی وظلال المعنی*. بنغازی: دارالمدار الإسلامي.

وبگاه اینترنتی و مجلات

البعث، ۱۲-مارس-۲۰۲۴، <https://newspaper.albaathmedia.sy>

مجلة الثقافة الاسلامية (۲۰۲۰). العدد: ۱۳۴، سوريا: <https://shiabooks.net/library.php?id=۱۳۴۶۷>.

References

- Aghagolzadeh, F. (2015). *Tahlil-e Gofteman-e Enteghadi: Takvin-e Gofteman dar Zabanshenasi* [Critical Discourse Analysis: The Genesis of Discourse in Linguistics]. Tehran, Iran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian].
- Bani al-Marja, N. (2015). *Sulayman al-Salman: Ishti'alat al-Qasida. Al-Mawqif al-Adabi*. Damascus, Syria: Ittihad al-Kuttab al-'Arab. [In Arabic].
- al-Ghurfi, H. (1994). *Harakiyat al-Iqayyah fi Lughat al-Shi'r* [The Dynamics of Rhythm in the Language of Poetry]. Alexandria, Egypt: Dar al-Ma'rifa al-Jami'iyyah. [In Arabic].
- Jurjani, A. b. M. (1984). *Al-Ta'rifat* [The Definitions]. Translated by Ibrahim Abyari. Beirut, Lebanon: Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Arabic].
- Jurjani, A. b. A. (1951). *Al-Wasata Bayna al-Mutanabbi wa Khusumih* [Mediation Between Al-Mutanabbi and His Adversaries]. Vol. 1. Cairo, Egypt: Published by Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim & Ali Muhammad Bijawi. [In Arabic].
- Jundi, A. (2001). *Fann al-Jinas* [The Art of Paronomasia]. Cairo, Egypt: Dar al-Fikr al-'Arabi. [In Arabic].
- Razi, M. b. A. (2029). *Mukhtar al-Sihah* [Selected Entries from Al-Sihah]. Edited by Ahmad Shams al-Din. Beirut, Lebanon: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic].
- Roshanfekar, K., & Akbarizadeh, F. (2012). "Tahlil-e Gofteman-e Enteghadi-e Qasideh-ye Ba'iyeh-ye Hazrat-e Fatemeh-ye Zahra (S.A.)" [Critical Discourse Analysis of the «B» Qasida of Hazrat Fatimah al-Zahra (S.A.)]. *Motale'at-e Tarikh-e Eslam (Studies of Islamic History)*, 4(13), 113–146. [In Persian].
- Zarei, H. (2020). *Tahlil-e Gofteman-e Enteghadi-e Rasaneha* [Critical Discourse Analysis of Media]. Tehran, Iran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Seifi, M., & Fathalizadeh, N. (2016). "Barrasi-ye Tatbighi-ye Sirah-ye Imam Reza (A.S.) dar Ash'ar-e Abd al-Mun'im Fartusi va Muhammad Hussein Bahjati" [A Comparative Study of the Conduct of Imam Reza (A.S.) in the Poetry of Abdul Monim Fartousi and Muhammad Hussein Bahjati]. *Farhang-e Razavi (Razavi Culture)*, 4(15), 229-252. [In Persian].
- Shufani, E. (2003). *Al-Mujaz fi Tarikh Filastin al-Siyasi* [A Summary of the Political History of Palestine]. Beirut, Lebanon: Institute for Palestine Studies. [In Arabic].
- Ebadi, A. (2022). "Tahlil-e Gofteman-e Mashru'iyat-e Dowlat-e Abbasi dar Velayat-e Ahdi-e Imam Reza (A.S.) bar Asas-e Roykard-e Gofteman-e Enteqadi-e Norman Fairclough" [Discourse Analysis of the Legitimacy of the Abbasid State in the Succession of Imam Reza (A.S.) based on Norman Fairclough's Critical Discourse Approach]. *Tarikh-e Farhang va Tamaddon-e Eslami (History of Islamic Culture and Civilization)*, 13(47), 141-160. [In Persian].

- Fotuhi, M. (2011). *Sabk-shenasi: Nazariyeha, Roykardha va Ravashha* [Stylistics: Theories, Approaches, and Methods]. Tehran, Iran: Sokhan Publications. [In Persian].
- Fairclough, N. (2000). *Tahlil-e Enteqadi-e Gofteman* [Critical Discourse Analysis]. Translated by Fatemeh Shayeṣteh Piran et al. Tehran, Iran: Center for Media Studies and Research. [In Persian].
- Kayyali, S. (n.d.). *Al-Adab al-Arabi fi Suriya* [Arabic Literature in Syria]. Cairo, Egypt: Dar al-Maʿarif. [In Arabic].
- Jeffries, L. (2023). *Sabk-shenasi-e Enteqadi* [Critical Stylistics]. Translated by Alireza Nabiloo and Fereshteh Dadkhah. Tehran, Iran: Amirkabir Publications. [In Persian].
- Mills, S. (2014). *Gofteman* [Discourse]. Translated by Moaseseh-ye Khat-e Momtadd-e Andisheh. Tehran, Iran: Neshaneh Publications. [In Persian].
- Namvar Motlagh, B., & Kangrani, M. (2006). "Az Binamatniyyat ta Tahlil-e Goftemani" [From Intertextuality to Discourse Analysis]. *Pazhuheshnameh-ye Farhangestan-e Honar (Journal of the Academy of Arts)*, 2, 73-94. [In Persian].
- Younis Ali, M. (2007). *Al-Maʿna wa Zilal al-Maʿna* [Meaning and the Shades of Meaning]. Benghazi, Libya: Dar al-Madar al-Islami. [In Arabic].

Websites & Journals

- Al-Baʿath. (2024, March 12). Retrieved from <https://newspaper.albaathmedia.sy>.
- Majallat al-Thaqafa al-Islamiyya. (2020). Vol. 134. Syria. Retrieved from <https://shiabooks.net/library.php?id=13467>.